

Vojin Dimitrijević

Moj najbolji profesor na Pravnom fakultetu bio je Mihailo Konstantinović, predratni ministar - zbog toga nikada dovoljno hvaljen i slavljen. Izvanredan nastavnik - kad je nastupao govorio je kao Raša Plaović, kao najbolji glumci. Nažalost, imao je puno imitatora; međutim, kao svi imitatori, bili su smešni i mnogo lošiji nego original. Ja njega pominjem zato što Mihailo, (uzgred budi rečeno, on je bio otac Radomira Konstantinovića, autora one značajne knjige o filozofiji palanke) kad god bi ga neko hvalio kao što Tea sada hvali mene, citirao bi jednu anegdotu o Nasredin hodži. Naime, Nasredin hodža je bio u Istanbulu i kad se vratio u svoje selo pitali su ga da li je bio kod Sultana i šta mu je ovaj rekao. Na pitanje šta kaže Sultan, on jednom od seljana odgovara: „Alija, za tebe pita jesi li završio kuću, podigao krov, je li ti se otelila krava, kako su ti unuci...“, a Alija ga gleda i kaže: „Jes’ da lažeš, al mi mило da čujem!...“ Ovo, naravno, nije priča za ozbiljne ljude, ovo je priča za one neozbiljne...

Ja bih vas molio da što pre pređemo, s obzirom da sam se već napričao na televiziji, na jednu interaktivnu formu. Ja ću dati samo neke naznake za ovu široku temu o kojoj će se razgovarati na ovim radionicama, a to je sloboda izražavanja i sloboda medija koji se prilagođavaju i menjaju u društvenom kontekstu.

Jedno je šta ja mislim, a šta je važno. Pravo vas uči skromnosti. Vi možda mislite da ste najpametniji na svetu, ali ako ima neki sud koji je nadležan i nešto je odlučio, vi morate to mišljenje da poštujuete, a ne da stalno filozofirate da li je nešto drugo bolje. Tako da ćemo pogledati i neke presude koje svedoče o toj evoluciji i o tome gde smo, otprilike, danas.

Sloboda izražavanja je, pored slobode savesti i veroispovesti, jedno od najvažnijih prava takozvane slobode duha, slobode čoveka da misli šta hoće. Naravno, ako može samo da misli ili sanja, onda će ga goniti samo neka orvelovska policija misli. Ono što misli mora da može nekako da saopšti. Kad bi to čovek sam radio, onda bi bio kao neko ko ima tranzistor u petnaestom veku, pa može da priča na njemu, ali nema ko to da prenese. Tako da bez medija, dakle bez načina da se to mišljenje multiplikuje i prenese drugima, prave slobode izražavanja, koja je aspekt slobode misli, nema.

Tu postoji jedna evolucija u novije vreme. Prodori ka ličnoj slobodi izražavanja u vreme posle Drugog svetskog rata, došli su s izvesnim zakašnjenjem u naše društvo (ne zaboravite, mi smo bili najverniji saveznici Sovjetskog Saveza od 1945. pa bar do 1951. (Rezolucija Informbiroa bila je jedan čudan pokušaj da se oslobodimo dominacije Moskve, dokazujući joj da smo još bolji komunisti nego što je Moskva, ali to nije ovde tema). Prema tome, imali smo tu velike teškoće, ali u to vreme nije bilo nigde baš lako. Ako sad pogledamo dijamantski jubilej engleske kraljice i osvrnemo se unazad šezdeset godina kad je ona krunisana, tada je u Velikoj Britaniji bila takva beda da su sve namirnice bile racionisane, pa je za krunisanje svaki građanin dobio pola funte šećera (oko 250 grama) i ne znam koliku količinu butera. Siromaštvo u Evropi je trajalo vrlo dugo posle drugog svetskog rata, a mi u Srbiji, čuveni lezilebovići, nismo ga toliko osetili, jer je Srbija zemlja poljoprivredno bogata. To je možda dobro, a možda i loše, jer zemlja u kojoj se nikad nije osetila prava glad, kao u Irskoj itd. verovatno nikad nije videla kakve

gluposti mogu da se naprave, oslanjanjem na to da "imam rođaka na selu koji će da mi da nešto da preživim". No, ni to nije tema...

Naravno, sa slobodom izražavanja išlo je vrlo teško, neću govoriti kod nas, nego svetski. Zapravo, suvereni vladari su smatrali da su oni mnogo zaštićeniji nego obični građani. Recimo, do skoro je u Turskoj važio krivični zakonik, prekopiran od Musolinijevog, gde je za običnu uvredu bila propisana jedna kazna, za uvredu člana Vlade ta kazna je bila duplirana, a za uvredu Predsednika Republike utrostručena. Tako da nije čudo što su do skora u turskim zatvorima čamili novinari koji su bili osuđivani na po 320 godina zatvora. Prodor koji je počeo u to vreme, u eri demokratizacije posle Drugog svetskog rata, dobro se vidi u čuvenoj presudi Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Lingens. Lingens je bio novinar jednog austrijskog nedeljnika (koji još uvek izlazi i zove se *Profil*); napao je tada kultnog kancelara Austrije Bruna Krajskog, optuživši ga da, iako je Jevrejin, koketira sa antisemitima i ratnim zločincima da bi se domogao vlasti i privilegija. Krajski ga je tužio za uvredu i dobio je to pred austrijskim sudom. Lingens se žalio Evropskom sudu za ljudska prava i u toj istorijskoj odluci je rečeno da je javna ličnost, čovek koji pretenduje na prava i visoke funkcije, manje zaštićena od običnog građanina. Obični građani u svojoj „mišjoj rupi“ mogu misliti šta hoće i neće im zbog toga biti ništa, ali javna ličnost je odgovornija i mora da trpi kritiku. Ta praksa, započeta s Lingensom, vrlo čudna pre tih 40 godina, nastavila se, i danas je to opšte poznata stvar, sem kod nekih sudija (zbog kojih smo mi u Srbiji išli pred Evropski sud za ljudska prava), koji su smatrali da je strašna uvreda da neko napiše članak protiv malog feudalnog partijskog gospodara mesta koje se zove Babušnica.

Stvar je u pravu na slobodu izražavanja išla dalje. Ne samo da je zauzet taj stav koji se odnosi na stepen zaštite takozvanih VIP-ova, nego u pravcu dekriminalizacije verbalnih delikata. To je nešto za šta smo se u doba pre Miloševića, negde osamdesetih godina, zalagali kad je bio u pitanju čuveni član 133 Krivičnog zakonika Jugoslavije, koji je predviđao kaznu za delikt „uznemiravanja javnosti“ time što se iznose neke tvrdnje koje su lažne ili štetne (a Sud je bio taj koji procenjuje da li su tačne ili lažne, korisne ili štetne).

Kao što vidite, kao što svi znaju, jake su tendencije koje se reflektuju i na našem prostoru da se uvreda dekriminalizuje, da više tako nešto ne postoji, a da kleveta ili bude brisana ili bude tumačena mnogo drukčije nego ranije, kao što se na sreću desilo u Crnoj Gori. To je, ako pogledate ceo razvoj i položaj medija, vrlo važno.

Druga važna presuda Evropskog suda za ljudska prava isto je jedna stara presuda koja je proizvela čitav zemljotres, a to je kada je britanskom nedeljniku *Sandi tajms* (*The Sunday Times*) bila određena kazna zato što je povredio ugled suda time što je počeo da se bavi jednom temom koja je sudskom odlukom bila pod zabranom. Ta tema, izvinjavam se onima koji već znaju o tome, bila je vezana za žene koje su rađale deformisanu decu zbog toga što su uzimale preparat Talidomid. Deca su bila bez ekstremiteta i tako dalje. Postojala je zabrana da se piše o toj stvari koja je još pred sudom, a ali je Evropski sud doneo odluku da, ako je nešto u javnom interesu, publika o tome nešto mora da zna. Time je probijena još jedna barijera u pravcu ograničavanja medija u smislu klasičnih ograničenja.

Kao što znate, sloboda izražavanja se može ograničavati, to nije apsolutno pravo, kao što su neka druga prava, kao što je recimo sloboda misli i veroispovesti. Ta ograničenja moraju biti

formalno legalna, ali moraju da budu i legitimna s obzirom na svrhu. Jedna od tih svrha je zaštita morala. Jedna od presuda u doba razvoja tog liberalnijeg tumačenja je čuvena presuda Hendisajd (*Handyside*), gde je jedan britanski izdavač preveo jednu levičarsku publikaciju namenjenu seksualnom i kulturnom prosvetivanju omladine; knjižica nikoga nije uznemirila u Danskoj i nekim drugim evropskim zemljama. Međutim, britanski sud je našao da to vređa moral u Velikoj Britaniji i tu knjigu je zabranio i naredio da se zapleni. Tad je to izgledalo moguće jer je država imala pravo da procenjuje shvatanje o moralu svog stanovništva. Kad se to pokušalo kasnije, kao što je to bio pokušaj zabrane filmske predstave u jednom klubu u austrijskom gradu Insbruku zato što ona vređa katolički moral, izazvalo je opštu osudu. To zaklanjanje za moral, koji sudovi svake države mogu sami da procenjuju, počelo je kasnije da se gubi, ali te 1976. godine, Evropski sud za ljudska prava je zaključio da je britanski sud najpozvaniji da proceni kakav je stav prema moralu u Britaniji i nije našao da su povređena prava na slobodu izražavanja i mirno uživanje imovine. Hteo sam da naznačim da su uspesi koji su bili napredak u odnosu na klasična ograničavanja slobode izražavanja, pa time i slobode medija, i koji su se suočavali sa opasnostima koje potiču od države, od državnih organa, ustupila je mesto jednom drugom problemu. To je ono što bih ja označio kao važnu temu u ovom trenutku, a to je da *represivnu državu, državu koja kažnjava, zabranjuje itd. počinje odjednom da zamenjuje ili dopunjava represivno društvo*. Znači, država ne zabranjuje, država čak nekada pomaže, ali društvo počinje da ograničava i ništi ljudska prava.

Pravnici to mogu najbolje da shvate u jednom slučaju gde je država u Indiji bila prinuđena da menja krivično zakonodavstvo i svetost prezumpcije nevinosti napušta u korist pretpostavljane krivice, da bi se branila od velike društvene opasnosti koju za Indiju predstavlja sistem kastinskih podela i tradicija - gde država želi da bude bolja, a društvo se tome odupire i čuva te navike. Ono što se u Indiji događa jeste da su brakovi uglavnom ugovoreni između roditelja. Devojka mora da donosi miraz, ali primećeno je da, kad se miraz potroši, te neveste na neki čudan način rano umiru pod čudnim okolnostima da bi se taj zet, sin, mogao ponovo da oženi. To je postalo toliko rasprostranjeno i sumnjivo da su indijska Vlada i Parlament morali da pribegavaju merama protiv stavova društva: donet je zakon kojim je propisano da se, ako u izvesnom periodu posle venčanja misteriozno nestane snaha, polazi od pretpostavke da su je ubili članovi porodice. Dakle, uvedena je pretpostavka krivice od koje oni moraju da se brane.

Prešao sam na ovu temu koja je karakteristična za sadašnju evoluciju kad društva postaju represivna, a da Vlada nije iza toga. U klasičnom razmišljanju o ljudskim pravima to se ticalo odupiranju vlasti, međutim kad se vlast pripitomi i urazumi da je u interesu vlasti da postoje ljudska prava, jer svaki dobar vladar, bez obzira da li bio car ili vladika, želi da ima motivisane podanike, a motivisani podanici žele neku vrstu izvesnosti, a izvesnost dolazi delimično od prava. To je njegova osnovna svrha. Ne znam ko je od vas bio žrtva takozvane „marksističke“ definicije prava kao „volje vladajuće klase“. To je jedna glupost koju smo morali da učimo, a koji je izmislio čuveni Staljinov tužilac Višinski.

Zašto je onda vladajuća klasa u Velikoj Britaniji odlučila da vozi levom stranom puta, a vladajuća klasa u Evropi desnom stranom? Taj primer nas navodi na to da je funkcija prava da zapravo smanji neizvesnost, da čovek zna šta može da radi, šta sme, šta ne sme da radi i tako malo redukuje tu količinu nesigurnosti koja nas u životu prati.

U tom smislu je sasvim razumno osigurati ljudska prava, bez obzira na filozofiju iza toga. Borba protiv države koja ih ograničava, u dobroj meri je uspela. Ali evo dolazimo u sferu, ja sam dao taj primer iz Indije, gde i pored najbolje volje države, društvo reprodukuje užasne običaje, za koje su najčešće krivi tumači religije i tradicije. Mogao bih da dam i primer sa naših prostora: muke sa homofobijom. Iz nekih razloga, za koje ja amaterski kažem da su verovatno posledica turske okupacije i sećanja na nju, homofobija u ovom regionu je strašno razvijena. Najnovija naučna dostignuća potvrđuju da se odluka o seksualnoj orijentaciji donosi u četvrtom mesecu trudnoće. Homoseksualaca je bilo vekovima, neki carevi su bili homoseksualci, kao ovaj što ga sad u Makedoniji zovu Golemi Aleksandar, dakle Aleksandar Veliki, i neka su društva to tolerisala više, neka manje, ali u svakom slučaju ti ljudi su nešto što je nastalo prirodno, prirodnim razvojem. Kao što je neko beo, žut, cm, neko muškarac, neko žena. Cela ideja o nediskriminaciji je da ne smeš da budeš odgovoran za nešto što nisi skrivio. Ja sam se rodio kao takav i ja na to nikako nisam uticao. To se nekako probija drugde, ali u ovom regionu još vlada shvatanje, ono pretprošlo, da su homoseksualci zli, da su oni odlučili da budu takvi, pa ih treba hapsiti - ili, nešto novije mišljenje, da su bolesni, pa ih treba lečiti. U Srbiji sad u toj borbi protiv gej parade slušate da postoji neka „ideologija homoseksualizma“.

Na primeru Srbije vi vidite da ona u svom novom Ustavu i Zakonu protiv diskriminacije garantuje pravo na slobodu seksualne orijentacije, ali kad dođe do toga da treba organizovati neku manifestaciju kao što je Parada ponosa, onda se država uplaši, pa jedne godine zabranjuje uz izgovor da ne može da savlada druge, druge godine dopušta uz ogromne mere bezbednosti; što se tiče vlasti, seksualno alternativnim osobama bio bi mnogo jasniji njihov položaj, ali ih društvo goni.

Kad pređemo na medijsku sferu, s privatizacijom, s prodorom kapitalizma, ispostavlja se ono što vi znate bolje od mene, da je jedan medij i ono što u njemu piše (što kaže jedan cinični novinar u Srbiji, novine nisu za čitanje, novine su za ono da se u njima piše) i prenosi, to je kombinacija želja vlasnika, oglašivača, nagoveštene želje čitaoca i gledaoca i nekih opštih političkih uverenja. To je nešto što ispadne iz svega toga. Nažalost, u takvoj situaciji gde tzv. neoliberalni interesi kontrolišu medije, dolazi do ozbiljnih ograničenja slobode izražavanja, koje po tradiciji nazivamo autocenzurom. Ili sam novinar misli da nije bezbedno da nešto saopšti, ili njegov urednik i glavni urednik misle tako, ili vlasnik misli da se ne isplati. To, recimo, dovodi do degeneracije nekih medija, do stanja koje je za žaljenje. Sve vreme Miloševićeve vladavine glavna uzdanica nam je bila Radio, pa Televizija B92. Danas postoji samo blede ostatak toga, nešto što ja zovem sportski kanal B92, jer ako igra Nole, ne samo Nole nego bilo ko, tenis, a dao Bog tenis se igra cele godine, zato što uvek ima negde sunca da se igra, onda nema ni vesti ni ničega... Mi smo spali na to da slušamo na radiju jutarnje vesti, ali tu postoji neka vrsta straha vlasnika i urednika da se nekom ne zamere. Jedan od velikih razloga poraza Tadića na izborima je bilo to što su mediji prenosili te superoptimistične procene da Tadić dobija sa 8-10 posto razlike. Onda ovi komotni građani, a naša „levica“ je uvek komotnija od desnice, otkad više nema prave levice, oni jednostavno nisu otišli da glasaju. To je bio jedan od razloga.

Otpor prema tome, to je otprilike tema o kojoj treba govoriti. Ali otpor prema tome ne može da bude samo poboljšanje zakonodavstva, ne može da bude u onoj sferi gde smo se ranije borili za ljudska prava, nego bi morala da bude neka vrsta rafinirane akcije koja će se tome

suprotstaviti. Tu sad, naravno, veliku ulogu igraju profesionalna udruženja novinara i ono na šta se treba vratiti, a to su moralni kodeksi.

Mi imamo komunističku tradiciju da su nevladine organizacije još uvek kakane, vidite kako se o njima uvek sa nipoštašavanjem govori. Ali ima nekih sfera života koje država ne može da reguliše bez učesnika dotične profesije. Recimo, posle afere Levinski, Klinton se nije bojao kazne, nego se bojao da će ga izbaciti iz advokatske komore. To je za advokata u SAD gora kazna nego sve drugo, a to ne administrira država, već ravnopravni pripadnici profesije. Isto važi i za lekarsku i svaku drugu profesiju, a trebalo bi i za novinarsku. U Srbiji pod pritiskom nezavisnih udruženja je počelo istraživanje krivice koliki ljudi su kažnjeni za događaje devedesetih godina, a najveći lažovi i inspiratori zločina su postali vrlo ugledni novinari i bogati ljudi, a da se niko nije usudio da pokrene te akcije. Malo se krenulo u tom pravcu, ali se bojim da neće biti ništa od toga. Ponavljam, to moraju da iznesu strukovna udruženja. Jedna zajednica, jedno društvo nije samo država, nego sve one strukture koje ga čine i koje tu unose moralnu komponentu, jer pravo samo po sebi i sud ne mogu to da razumeju.